

9. Словник української мови: [в 11 т.] / [редкол.: Білодід І.К. (голова) та ін.] – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.

The stylistic functions of the colloquial, bookish lexis and phraseology as to creating comic situations are considered. A role of the names of everyday realities, creatures, actions, processes, somatic lexis, diminutives, phraseological units ect. are represented.

Key words: colloquiality, colloquial lexis, bookish lexis.

Цівун Н.М.

ПЕРІОДИ ЗІ СТРУКТУРОЮ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО)

У статті розглянуто особливості функціонування періодів зі структурою простого ускладненого речення у творчості Максима Рильського; проаналізовано способи вираження структурно-семантичної цілісності блоку однорідних членів як у класичних періодах, так і в обернених.

Ключові слова: період, класичний період, обернений період, просте ускладнене речення, однорідні члени.

З 50-х років ХХ ст. значно активізується вивчення періоду. На перший план висуваються питання визначення періоду, його будови, структурних особливостей, стилістичних функцій. Дискусійним залишається питання належності цього явища до певного розділу мовознавства. Так, у сучасному мовознавстві можемо виділити три напрямки аналізу періоду. Він розглядається як синтаксична категорія (М. Арінштейн, О. Карпов, А. Шапіро), як стилістико-синтаксична категорія (Л. Булаховський), як синтаксико-стилістична категорія (А. Акішина, Л. Байкова, О. Платовська, І. Чередниченко, А. Коваль, Л. Мацько, О. Пономарів).

Незважаючи на різні напрямки аналізу, лінгвісти відзначають, що період має свої структурно-синтаксичні ознаки і свою ритмомелодику. Так, наприклад, за структурно-синтаксичними ознаками, на думку Б. Кулика, період являє собою ряд однорідних за змістом і однотипних за інтонаційним оформленням ритмічно проказуваних синтаксичних одиниць: поширених однорідних членів речення, або супідрядних однорідних речень, підпорядкованих одній темі, або ж складових частин головного речення, які характеризуються паралелізмом синтаксичної структури. Мовознавець наголошує, що з синтаксичного боку період “не становить щось нове”: зазвичай це багаточленне складне речення ускладненого типу [3, 247-248]. Одночасно можемо вказати на розвідки І. Чередниченка, Л. Мацько, Л. Байкової, А. Загнітка та ін., у яких вказується, що у періоді “завершена думка подається в ускладненому простому, багаточленному

складному реченні або кількох реченнях, що структурно й інтонаційно поділяються на дві частини” [4, 362]. **Отже, період – це бінарна розгорнута синтаксична побудова у синтаксисі і риторична (синтаксична) фігура у стилістиці, в якій завершена думка подається в простому ускладненому реченні, багаточленному складному або кількох окремих реченнях, що структурно й інтонаційно поділяється на дві частини – протазис і апозис, які будуються симетрично, за принципом паралелізму, а також на основі однорідності частин.**

Об’єктом нашого аналізу обрано періоди зі структурою простого ускладненого речення. Традиційно до простих ускладнених речень відносять конструкції, які об’єднують різнорідні у формально-синтаксичному плані явища: однорідні члени речення, вставні і вставлені конструкції, відокремлені другорядні члени речення, звертання. Періоди ж утворюються однорідністю частин, а інші синтаксеми розглядають як “додаткові синтаксичні елементи”, що створюють “інтонаційні злами, які виходять із загального ритму періоду, але не руйнують його” [8, 191].

Мета дослідження розглянути періоди, що за структурно-семантичними ознаками становлять просте ускладнене речення з однотипними групами однорідних членів у протазисі. Зауважимо, що серед лінгвістів [6, 7] існує думка, що однорідні члени не ускладнюють речення, а лише кількісно розширюють його. Крім того, такі речення Ф. Буслаєв, О. Пешковський, О. Потєбня, О. Шахматов, О. Синявський, Л. Булаховський розглядають як трансформи – стягнення кількох речень в одне на основі спільного підмета, присудка чи другорядного члена речення. Хоча існує й інший погляд. Так, українські мовознавці С. Бевзенко, Б. Кулик, І. Вихованець, Г. Козачук, К. Шульжук та ін. розглядають усі речення з однорідними членами як прості ускладнені, що є “цілком виправдано” [10, 153].

Структурно-семантична цілісність блоку однорідних членів у протазисі класичних періодів може виражатися

- **за допомогою прийменників та інтонації:** *За кожну п’ядь землі, за кожен зойк дитяти, За сльози матерів, за рідну братню кров З нас кожен – чуєте? – // себе віддять готов...* (XX,). Прийменники, що повторюються при кожному члені ряду, посилюють, підкреслюють їх; створюють враження стильової цілісності періоду, надають йому ритмічності. А. Коваль зауважує, що прийменники (їх пропуск чи повторення) мають стилістичну вагу в однорідному ряду, а у “художньому тексті повторюваний прийменник іноді може навіть перетягати на себе увагу читача” [2, 236];

- **за допомогою сурядних сполучників:** *І створення в Ковельському районі (очевидно, в урочищі Нечемне, біля Скулина) заповідника “Лісова пісня”, і видання довідника про містя Лесі на Волині та по інших місцях, де вона бувала, і розширення музею в Колодязному, – // усе це речі дуже бажані і цілком здійсненні* (Рильський, XX, XVIII, 395). Сполучники в сурядних рядах часто використовуються у періодах з певною стилістичною метою – повторення сполучників при кожному членові ряду посилює і увиразнює однорідні члени,

надає враження піднесеності, урочистості; а парування сурядних членів підкреслює повноту висловлення;

- **безсполучниково, поєднуючись інтонацією:** *Крякання різноманітних качок в очеретах, гоготання гусей у небесній височині ранньою весною чи восени, співучий передзвін різних куликів на узбережжях, – // кому не тішили серця милі ці звуки?* (Рильський, XX, XVIII, 217). При застосуванні інтонації однорідності такі періоди справляють враження “обдуманого, спокійного викладу” [2, 225].

Протазис у періодах зі структурою простого ускладненого речення найчастіше ускладнюється однорідними підметами або додатками, наприклад: *А вся його (Грабовського – Н.Ц.) літературна діяльність, його невтомна праця перекладача поетів різних національностей, його популяризація російських поетів українською мовою і українських – російською, його статті й відгуки про передову російську літературу – // все це* яскраве свідчення того, що ми тепер називасмо прекрасним словом – *дружба народів* (Рильський, XX, XII, 277). У цьому періоді протазис ускладнений однорідними підметами, що поєднані безсполучниково. Разом з тим відзначимо, що Максим Рильський у наведеному прикладі застосовує “прийом створення інтонації посилювального повтору”, яка виникає від повторення слова *його* з поступовим посиленням і підкресленням його ролі.

Дослідження показує, що для періодів Максима Рильського характерні кілька рядів однорідних членів. Таку однорідність визначають “як однорідність другого ступеня, тобто таке явище, коли член ряду може мати при собі інші члени” [7, 303]:

- **підмета та означення:** *Так само й нервова, надзвичайно багата інтонаціями, підморглива і захлиниста, пристрасна, разом якимось і тягуча, й покvapлива говірка Достоевського і, кокетна, а часом манірна красивість Тургенєва, і розлога, з усіма крапками над “і”, акуратна й діловита проза Гончарова, – // все це* дуже далеке від лаконічного, скупого, стриманого Чехова (Рильський, XX, XVI, 185). У наведеному прикладі два ряди однорідних членів – підмети (*говірка, красивість, проза*) і означення, що характеризують явище чи поняття ширше, багатогранніше, створюючи при цьому ще й додатковий відтінок емоційного нагнітання ознаки:

- *говірка – нервова, багата, захлиниста, пристрасна, тягуча, покvapлива;*
- *красивість – кокетна, манірна;*
- *проза – розлога, акуратна, діловита;*

- **підмета та додатка:** *Нижній лірик і гострий. Аж безпощадний сатирик, співець інтимних людських почуттів і полум'яний трибун, сміливий експериментатор у мові й віршування і бездоганний майстер класичної форми, автор лагідно-жартівливих творів для дітей і безмежно складної поеми “Польські квіти”, творець з надзвичайно оригінальною індивідуальністю, іноді вкрай суб'єктивний, і автор прекрасних перекладів “Слова о полку Ігоревім”, Пушкіна, Некрасова, Гоголя, Маяковського, нарешті, укладач жартівливо-наукових “Польського п'яницького словника” і “Вахтічної антології”... // і все*

це в одній особі! (Рильський, XX, XIV, 451). У наведеному прикладі два ряди однорідних членів – підмети (*сатирик, експериментатор, майстер, творець, автор, укладач*) і додатки (*автор прекрасних перекладів “Слова о полку Ігоревім”, Пушкіна, Некрасова, Гоголя, Маяковського; укладач жартівливо-наукових “Польського п’яницького словника” і “Вахтічної антології”*) – відтворюють не емоційний, а логічний хід думки, її послідовне розгортання, а також уточнюють одні поняття іншими, більш конкретними.

Ряд однорідних членів у таких періодах Максима Рильського звичайно складається “з окремих словоформ, але його до складу можуть входити словосполучення, відокремлені звороти і навіть підрядні частини”[7, 303]: *Від рук, що пручались на матернім лоні, Від наших народжень, від наших агоній, Від пісні, від праці, від книг, від завзяття – // Зустріньте прокляття! Від поля, від моря, від чорних могил, Від хмари пожарів, що тьмить небосхил, Від сиріт і вдів, від старців і калік – // Прокльон вам навек!* (Рильський, XX, III, 50). Найчастіше у таких періодах однорідні члени ускладнюються підрядними частинами, причому не один однорідний член (як у вищенаведеному прикладі), а декілька: *Шахтар, що казкову виносить здобич Із надр земних до сонця, на-гора, І пісня, що із Києва в Дрогобич Летить, як чайка, з берегів Дніпра, І море шовковистої бавовни, І сад, що у пустелі виника, – // Це все про нього спогад невимовний, Скрізь мисль його і скрізь його рука* (Рильський, XX, III, 156).

У періодах зі структурою простого ускладненого речення при однорідних членах завжди вживаються узагальнювальні слова, що виражають загальне значення однорідних членів і є родовим поняттям до них як до видових понять. Найчастіше ними виступають займенники *все (усе)*, оскільки виражають широкі поняття, у які автор може включити будь-які, навіть логічно несумісні поняття; рідше прислівники та іменники. Узагальнювальні слова *все (усе)* одночасно вживаються у протазисі, підпорядковуючи собі однорідні члени речення, та апозисі, створюючи так званий обрамлений період: *Все: труд робітника і сміливість героя, І кожен дар землі, і кожен сплеск води, І села вквітчані, і горді городи, – Все звернене на вас, як безпощадна зброя* (Рильський, XX, III, 10). Власне невизначеність, широта семантики і надають узагальнювальному слову *все* у періоді відтінку експресивного підкреслення, посилення того, що об’єднується цим словом.

Звичайно, період не завжди витримується в рамках класичного. Виділяють ще й інші його різновиди, в яких спостерігаються певні відхилення у структурі, в розташуванні його частин, в повноті їх та смисловій завершеності. Особливим різновидом періоду вважають побудови, в яких після ритмічно організованих синтаксичних структур, що формують підвищення, немає завершальної частини. Такий період називають *оберненим* (або *незамкненим*). У них твердження, яке наближається до висновкового узагальнення, міститься на початку речення. Сміслова, структурно-композиційна і ритміко-інтонаційна контрастність обох частин такого незамкненого періоду проступає нечітко. Крім того, у таких конструкціях привертає на себе, як зауважує А. Коваль, інтонація, яка різко відмінна від типової: “замість енергійного спаду після паузи маємо повільне затухання її” [2, 269]. Однак це не послаблює художньо-естетичних якостей

періоду. За спостереженнями Д. Баранника, у оберненого (незамкненого) періоду конкретизується якоюсь мірою лише його функціональна зорієнтованість: він має епічно-характеристичну природу і використовується насамперед у художньо-оповідних контекстах, особливо в поезії (на відміну від періоду з двома чітко протиставленими структурними частинами, який, крім усього, має виразні ознаки публіцистичної ораторської мови) [9, 436]. Наприклад: *Краса не в лініях, не в тонах, не в поставі: // Це повів, риска це, це промінь здалеки, Що раптом промайне і спалахне в уяві, Нараз освітливши події та віки, – О! Це не стан гнучкий, не коси кучеряві, – Це жест покірної чи гордої руки, Це те, що сниться нам, розбуджуючи зо сну, Що радість нам дає і разом тугу млосну!* (Рильський, XX, I, 242).

В обернених періодах зі структурою простого ускладненого речення (як і у класичному періоді) у апозисі нерідко виступає узагальнювальне слово (*усе*), яке охоплює широке коло складників однорідного ряду. Узагальнення розкривається через конкретні деталі у протазисі, який виступає в оберненому періоді пояснювальною частиною. Загалом мовознавці відзначають, що велика роль у системі семантико-стилістичних можливостей однорідності належить узагальнювальному слову. Оскільки воно “має бути ідеальним вмістищем, у яке можна вкласти все про що йдеться в однорідному ряді” [5, 196]. Вибір його залежить від авторської інтенції, від індивідуальної манери автора. У протазисі однорідні члени розгортають період синтаксично, своєрідно збагачують семантично. Завдяки цим властивостям однорідні члени речення в обернених періодах активізують протазис, логічного його виділяють, надаючи певної особливої ваги і звучання. В оберненому періоді, вираженому простим ускладненим реченням з однорідними членами, можемо виділити такі особливості:

- однорідні члени речення у протазисі можуть поєднуватися **безсполучниково – за допомогою інтонації**: *Усе тут – музика: // ці сосни, ці дуби, Ці клени – витвори найтоншої різьби, – Ця річка, що на ній концерти щонеділі Поляки слухають – Шопена звуки милі* (Рильський, XX, IV, 145). Звернемо увагу на те, що у протазисі у центр уваги читача (слухача) потрапляє певне поєднання однотипних за якістю предметів – назви дерев (*сосни, дуби, клени*) та різнотипних (*річка*), які між собою протиставляються і морфологічними ознаками: однина – множина. Хоч стилісти, зокрема О. Пономарів, відзначають, що “художня мова, особливо поетична, вдається до поєднання в однорядні ряди семантично віддалених одне від одного понять. Це посилює враження незвичайності, небуденності, збільшує емоційно-експресивний заряд” [5, 194]. Однорідні члени речення у цьому прикладі поєднуються між собою тільки інтонацією. Однак ампліфікація форм вказівного займенника *ці, ця* надає періоду ритмічності, а також сприяє стилістичній своєрідності, зокрема описовості, тональній рівності. У наведеному прикладі від однорідних підметів, що становлять основу протазису, залежать підрядні речення та уточнювальні конструкції. Усе це свідчить про те, що у періодах зі структурою простого ускладненого речення кожен з однорідних елементів, що входять до складу протазису, як у класичному періоді, так і оберненому можуть

ускладнюватися різними синтаксичними засобами уточнення висловленої думки – підрядними реченнями, відокремленими членами, вставними словами, звертаннями.

- однорідні члени речення у протазисі можуть поєднуватися **сполучниками**: *Крик жовтих довгоносих птиць, На ім'я невідомих, Усе химерне до дрібниць: // І крик, і крок, і помах, І грифи замість вороння, Приморські санітари, І чисті барви* ночі й дня, *І виті тротуари, І плавний вир* автомашин, *І блискавки-реклами, І дим, і сонце, і бензин, І чорнолиці дами, Зими тропічної тепло, І пальми, і ліани, Граніт, пісок, бетон і скло, Христос і тінь* сутани, *І дрантя вбожества страшне, Терпким пропахле потом, І красномовство* мовчазне *При каві за табльдотом...* (Рильський, XX, IV, 200). Апозис цього періоду містить також узагальнювальний вислів *усе химерне до дрібниць*, а протазис становить відкритий ряд однорідних членів речення, тобто ряд, що допускає продовження. Можливість продовження автор підкреслює і розділовим знаком у кінці періоду – три крапки. Як стверджує П. Дудик, “чим більше у реченні однорідних членів, тим повніша у ньому однотипна розчленованість висловлюваної думки, тим вона ширша й багатша, тим повніше охоплюються нею певні реалії життя” [1, 252]. Посиленню однорідності сприяє сполучник, який, конструюючи ряд, водночас називає семантичну основу, на якій будується рівнорядність словоформ. Як правило, однорідність синтаксична співвідносна з однорідністю смисловою та морфологічною. Але в обернених періодах синтаксичною однорідністю Максим Рильський досить часто об'єднує різні за семантикою і морфологічними формами ряди слів (*крок, помах, грифи, барви, тротуари, вир, блискавки-реклами, дим, сонце, бензин, дами, тепло, пальми, ліани, граніт, пісок, бетон, скло, Христос, тінь, дрантя, красномовство*). Таке перерахування має на меті показати “калейдоскопічність” вражень ліричного героя. Власне у епіграфі до вірша “Ріо-де-Жанейро“, у якому наведений приклад періоду становить зачин, Максим Рильський дає таке пояснення: “В останній третині липня – на початку серпня цього року (1958 р.) авторові припало взяти участь у 47-й конференції Міжпарламентського Союзу в Ріо-де-Жанейро. Наслідком перебування у столиці Бразилії і з'явився цей цикл” [XX, IV, 200].

Аналіз мовного матеріалу показує, що обсяг однорідного ряду у протазисі, його кількісний вияв і лексико-граматична сутність регулюється авторською інтенціональністю. Вона забезпечує наявність у періодах структур з однорідними членами речення, що проявляють свою неповторну індивідуальну сутність, а також виконують стилістично вагомі функції. У періодах (як класичних, так і обернених) зі структурою простого ускладненого речення однорідні члени об'єднані у цілісний структурно-семантичний блок у протазисі, а апозис, як правило, починається з узагальнювального слова, вираженого займенником *все (усе)*, рідше прислівником та іменником. У таких періодах переважають іменникові та прикметникові однорідні ряди, які виконують дві функції – емоційну та логіко-граматичну. Кожний з однорідних елементів, що входить протазису, може більшою чи меншою мірою ускладнюватися найрізноманітнішими синтаксичними засобами уточнення висловленої думки –

вставними словами, відокремленими реченнями, підрядними реченнями. Максим Рильський обтяжує однорідні члени речення пояснючими словами, особливо у періодах нехудожніх текстів (публіцистичних, науково-публіцистичних), з метою уповільнити виклад, надати йому “розлогості” та аргументованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П. С. Стилiстика української мови: Навчальний посiбник. – К.: Видавничий центр “Академiя”, 2005. – 368 с.
2. Коваль А. П. Практична стилiстика сучасної української мови. – К.: Вища шк., 1987. – 351 с.
3. Кулик Б. М. Курс сучасної української лiтературної мови. Синтаксис: Пiдручник. Ч.2. – К.: Рад. школа, 1961. – 287 с.
4. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови: Пiдручник / За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Пономарiв О. Д. Стилiстика сучасної української мови. – К.: Либiдь, 1993. – 248 с.
6. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
7. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посiбник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
8. Сучасна українська мова. Синтаксис: Пiдручник / За ред. О.Д. Пономарева. – 2-е вид., перероб. – К.: Либiдь, 2001. – 400 с.
9. Українська мова: Енциклопедiя. – К.: “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Пiдручник. – К.: Видавничий центр “Академiя”, 2004. – 408 с.

In this article considered the special feature of periods functioning with structure of simple complicated sentences in works of M. Ryl'sky, where analyzed methods of expressing structural semantic completeness of similar parts of sentences, both in classical and reversed periods.

Key words: period, classical periods, reversed periods, simple complicated sentences, similar parts of sentences.

Кондратенко Н.

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ

Статтю присвячено аналізу особливостей внутрішнього мовлення в українському постмодерністському тексті. Досліджено внутрішній монолог, діалогічний монолог, техніку «потіку свідомості». Визначено формально-граматичні та семантично-стилістичні показники внутрішнього мовлення в постмодерністському тексті.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, діалог, потік свідомості.